

A KÉT BOLYAI TRAGIKUMA.

Az erdélyi magyarság szellemi örökhagyói közt világra szóló fénnel ündöklük a két Bolyai: Farkas (1775—1856) és fia, János (1802—1860). Hogy életükről és munkásságukról aránylag mégis keveset tud a nagyközönség, annak oka az, hogy mindkettőjüknek géniusza a szélesebb rétegek számára csaknem megközelíthetetlen területen: a matematika és geometria terén ragyogott a legmaradandóbb fénnel. Azt hiszem, ez lehet a magyarázata annak is, hogy annyira emberi tragikumuk és megragadóan érdekes történetük eddigelé nem ihlette nagyobb szabású alkotásra erdélyi elbeszélőinket. A két Bolyai élete a legizgalmasabb lelki regény, s ha tudományos munkásságukat csak ennek a regénynek megértéséhez szükséges mértékig vesszük is figyelembe, bőven van miről elmélkednünk velük kapcsolatban.

Bolyai Farkasnak, az apának alakja sokoldalúbb, vonzóbb, melegebb részvétre bíróbb, élete változatosabb és regényesebb. Csodagyermek volt, akivel 9 éves korában már úgy dicsekedtek az enyedi kollégium professzorai, mint egy öreg tudóssal. Latin verseket rögtönzött. Homérosból ötszáz verset tudott könyv nélkül, s héberül is gagyogott. 14 jegyű számokból hiba nélkül vont négyzet- és köbgyököt fejből, noha, mint maga mondta, az okok még rejtve voltak előtte. Már tanulóiúj korában beszélt latinul, németül, angolul, franciául és románul. Hol a teológia, hol a matematika, hol a festészet érdekelte, s nem tudott választani köztük. Az utóbbiról mégis lemondott, mert a maga készítette lőpor robbanása élete végéig meggyengítette szemeit. Volt ateista és ortodox, misztikus és az észvallás híve. Egyszer katona akart lenni, egyszer színész. Már felnőtt korában tanult meg hegedülni s annyira vitte, hogy a legnehezebb kvartettekben játszott, a klasszikus zene ismeretében és átértésében pedig nem volt előtte terra incognita. Egy időben drámákat írt, a gondolatok mélységében és a nyelv buja eredetiségében gyöngyszemeket, melyeket azonban nem tudott a kompozíció szálaira fűzni. Szenvédélyes kertész volt, aki nem vetett számot a tér kereteivel s egy kis kertben patakvitelt, vízesést, erdőt, kunyhót, oltóiskolát, palántatelepet létesített. Majd eredeti rendszerű kemencéket épített, majd olyan kocsit, amelyet a benne ülő hozzon mozgásba, s amelyben még kályha is volt. A rossz nyelvek szerint a kocsi nem igen szaladt, de ez nem akadályozta Farkast abban, hogy felséges naivsággal egy hátulsó ajtócskát is ne alkalmazzon rá, amelyen elragadás esetén veszély nélkül le lehessen szállani. 1820-ban erdőinspektor akart lenni, s evégből negyven könyvet tanulmányozva át, az első magyar erdészeti szakkönyvet írta meg. Mégis, főleg atyja kedvéért, tanár lett a marosvásárhelyi ref. kollégiumban, hogy, mint mondta: ne tartsák rossz polgárnak és embergyűlölőnek. Nagyon szegényes viszonyok közt élte le itt hosszú életét, s az elmondottak közben lett tudományos munkáival a mate-

matikai kritika és a modern tartalmi matematika gondolatainak úttörője. Nem utolsó tette volt az sem, hogy a magyar nyelvet egy csomó új műszóval gazdagította, bár a szabadságharc utáni bánatában egyszer úgy látta, hogy csak a német nyelvnek az anyanyelv helyébe tételével lehet megmenteni a nemzetet a teljes elvesztéstől.

Rendkívül jellemző Farkasnak az életben s az emberek közt való forogódása is. Egy cseppet se volt a jól ismert savanyú matematikus. Csodálatosan érzékeny szíve volt, amelyet lobbanékony, türelmetlen természete csak még inkább izgatott... Németországból hazajövet Passauban 10 jámbor polgárt rémített halálra vadul forgatott szemeivel és botjával, amikor a kávéházból ki akarták dobni, a katonai őrszemet pedig, aki kedves pipáját akarta elvenni tőle, vakmerően falhoz málolta. De nem volt mindig ilyen veszedelmes sem. A Bécsbe menő hajón egy 15 éves ártatlanságot vett védelmébe, kioktatva őt az erénye ellen leseledő veszélyekről, megsajnálva a Bécsbe szolgálatba menő falusi libácskát. Azt kell hinnünk, hogy mégis ő volt az ártatlanabb, mert végre is alig tudta lerázni nyakából védencét. Vigyázatlanul saját maga okozta sebében súlyos betegen feküdvé Pesten, pénz és gyógyszer nélkül, még ő mulattatta a Vörös Ökör vendégeit, pedig cudarul oda volt. Szép arcú, hosszú fürtű, tüzes szemű, kifogyhatatlanul ötletes legény létére a hölgyek kedvence volt s Erdély főrangú dámái nem ismertek nála különb gavallért. Úgy kurizált Farkas, hogy társaságból hazamenet maga mondta: ellobogtam, s a szemei még akkor is szikráztak. A 18 éves Benkő Zsuzsánna szívét is egy rohammal vette be egy bálon, bár ennek a csatának ő lett szegény feje a vesztese, a szép és ábrándos asszonyka terhelt lelkű volt s örületben halt meg, beteg lelkét fiára hagyva szomorú örökségül. De kétségtelenül legszebb vonása volt életének Gausszal, a világhírű matematikussal való, a tudomány iránti rajongásból fakadt holtig tartó barátsága, amelyet boldog ifjú korukban kötöttek a göttingeni bástyán, ahol a már nagyírű német tudós így kiáltott hozzá: Ön lángész, ön barátom! Elválásuk után, fogadalmukhoz híven minden hónap végén egy napot szenteltek a barátság ünnepének, mikor pipáikat egymás tiszteletére kiszíván, egymásfelől gondolkoztak. Meg-megszakadó levelezésük életük végéig fennállott, noha Gauss Farkas szerint a dicsőség templomába vitetett, ő pedig elesett. Farkas azonban szintén királyi lélek volt, nem is tartotta szükségesnek, hogy 1852-ben a kollégiumot látogató királynak neve említésével mutakozzék be, mikor a felség azt kérdezte a bemutatás után, melyet Farkas végzett: És ön kicsoda? A tudós így felelt: Én a matézis professzora vagyok.

Jánosban, a fiúban, már külsőleg kevésbé változatos, egyoldalúbb és végzetesebb módon nyilatkozott meg a lángész tragikus hatalma, az anyjától öröklött lelki terheltség sötét borujától is árnyazva. Megvoltak benne is a csodagyermek korán mutakozó felvillanásai, de atyja szétfutó, mindenirányú érdeklődésénél tömörítettebben: a költészetet például gyűlölte s az ezermerkedést megvetette. Virtuóz hegedűs, félelmetes vívó, s atyjának ezirányú tehetségeit tökéletességre vivő, de viszont mord, kötekedő, összeférhetetlen természet, akinek fényesen induló katonai pályáját is el kellett hagynia. Kétségtelen, hogy amihez hozzányult, abban mind többre vitte, mint Farkas, így főleg a geometriában, ahol halhatatlan dicsőséget szerzett a magyar névnek, de viszont emberi képéből hiányznak az atyját oly kedvessé tevő költőiség, emberszeretet és ideális lelke-

sedés minden nemes ügy iránt. Másfelől azok a hibák, amelyek az atyában csirájukban megvoltak, a fiúban végzetessé váltak. A makacsságból hajthatatlanság, a dévajságból összeférhetetlenség, a bátorságból vakmerőség, a szelid melankóliából embergyűlölő búskomorság, a felrezenő vágyakból magát nem becsülő érzékiség bozótja nőtt ki s fojtotta meg ezt a nagyra hivatott életet. Mind a ketten hordozták a meg nem értés tragikumát a kisszerű környezetben, de míg az atya egy szomorúan bölcs gesztussal megalkudott sorsával s sikerért és elismerésért lázongó szellemét mindig egész hévvel vetette bele méltó vagy méltatlan dolgok, szórakozások sodrába, feledtetni magával az el nem érhetett dicsőséget, a fiú mindenkit vádolva, gyanúsítva, marcangoló dühvel, sötét gyűlöletben sarkalta egyre fogyó erejét vad erőlködésekre, melyek a végén már egy sívár és szeretetnélküli vallás megalapítása felé tévedtek. Így Farkas mégis megőrizte lelki egyensúlyát, s játékaiban fel-felüldülve, folytonosan haladva térhetett vissza életének hitestársához, a tudományhoz, míg János, bármennyire kicsinyelte is atyjának ezt a lelki kikapósságát, egyetlen ifjúkori remekműveeskéje után egyre szomorúbb hanyatlással, erőlködéseiben egyre terméketlenebbül csúszott alá a testi-lelki züllés sötét lejtőjén, úgy, hogy míg az atya meg nem értve is köztisztelőben élt és halt meg, a fiúval barátkozni is szégyennek tartották az emberek.

A két Bolyai tragikum a egymással vívott harcban bontakozott ki s mivel a fiú nem volt más, mint az atya zenijének tömörített, erejében és fogyatkozásaiban megnagyított, de egyúttal beteg kiteljesedése, ennek a harenak megakadályozása a Farkas kötelessége és leckéje lett volna. Ha ő úgyis mint atya, úgyis mint mester, a gyermekben és tanítványban megértő örömmel tudta volna üdvözölni a nagyobb igazságot, s számot tudott volna vetni a beteg gyermek lelkiállapotával, akkor ez a meg-rázóan szomorú, noha tanulságos harc nem következett volna be. De Farkas csak addig tudta igazi atyai szeretettel irányítani és figyelni gyermeke fejlődését, amíg az az általa taposott és egyedül helyesnek tartott ösvényen járt. Helyesebben mondvá, Farkas nem tudta elviselni, hogy fia egy általa megoldhatatlannak talált, kínzó rejtélyt, amelytől ő szeretettel óvta, megoldjon és pedig úgy oldjon meg, hogy atyjának és valamennyi előtte járt kutatónak fáradsága e megoldásban ne betetőződjék, hanem ok nélkülinek és hiábavalónak bizonyuljon. A Bolyai János felfedezésének zsenialitása u. i. éppen abban van, hogy míg az előttejárók és atyja is az Euklides párhuzamos teóriáját, a XI. axiómát, vagy V. postulátumot be akarták bizonyítani, s olyan szirtnek tartották, amelyen hajótörést szenved a geometria tudományának ellenmondásnélküli igazsága, amíg ez bizonyítva nincs, addig János felfedezte, hogy az atyja által a tiszta tudományon esett moesoknak tartott rejtély kérdése egyszerűen hiábavaló, mert ez a postulátum a geometria felépítéséhez teljesen felesleges. Felfedezése által nem csupán egy antieuklidesi geometriához jutott, amelyben az V. postulátum nem igaz, hanem egy olyan abszolút geometriához, amelynek úgy az euklidesi, mint az antieuklidesi geometria a végtelen sok között csak egy-egy speciális esete.

Hogy az atya e felfedezés zsenialitását és véglegességét nem értette meg, az a maga gondolatához tapadt ember elfogultságából, szellemi élet-ösztönből, továbbá a Gauss iránti bálványimádó szeretetből érthető meg, amely kicsinyes ellenkezésekre és a göggel védekező legyőzött tudós szá-

nandó magatartására vezette. Csak növelte a bajt a bírál felkért Gauss tartózkodó ítélete és az a kijelentése, hogy ő maga a János gondolatainak már régen birtokában van. Az ifjú Bolyai teljesen meg volt győződve a maga felfedezésének jelentősége felől, s atyjától és Gausstól azt az önzetlen segítséget várta, hogy munkáját minden erejükből siessenek a megérdemelt nyilvános elismeréshez juttatni. És valljuk meg, hogy a két öreg tudósnak csakugyan ez lett volna a legszebb győzedelme és isteni diadala önmaguk felett. De úgy látszik, nagy ily kísértés földi halandóra. Mulasztásuk következménye lett az, hogy a titok felfedezésére János után eljutott Lobatschewskij orosz tudós művéről hamarabb vett tudomást a világ s így az elragadta a magyar tudóstól az elsőség dicsőségét. Bolyai Jánost mérhetetlenül elkeserítette a Gauss magatartása. Nem tudta elhinni, hogy Gauss csakugyan birtokában volt az ő felfedezésének; mert akkor miért nem tette közzé azt? „Az a körülmény, hogy a matematikusok között nagy számmal vannak felületesek, értelmes embernek nem szolgálhat okul arra, hogy csak felületest és középszerűt alkosson. Ez egyenesen természetellenesnek és merő oktalanságnak nevezhető. Gauss ahelyett, hogy (munkáim) nagy becsét egyenesen, határozottan és nyíltan elismerte volna és nagy örömét és érdeklődését nyilvánítva, arra törekedett volna, hogy a jó ügynek illő fogadást szerezzen, inkább mindezek elől kitérve, csak jámbor kívánságokkal és a kellő műveltség hiánya feletti panaszokkal érte be. Bizony nem ebben áll az élet, a munkálkodás és az érdem.“ E keserű igazság bizony súlyos ítélet a nagy tudós emberi gyarlósága felett, s a Bolyai János lelkében megfészkelte gyűlöletnek szomorú, de világos magyarázata. De Gauss messze volt és magasan állt. A nyugat-európai tudósnak büszke magasságából könnyű volt egy hűvös és kegyes gesztussal elintézni a szegény barbárt, aki a világtalan Kelet sötét, sáros és kulturálatlan zugában, megfosztva az éltető és számontartó tudományos milió segítségétől, egyedül benne reménykedett és általa hitte a nagy szellemi közösség levegőjébe juthatni fulladásra ítélt igazságával. Hogy csalódott, nem első és nem utolsó magyar tragikum volt, amelyet rá nézve későn hozogattak helyre derék külföldi és magyar tudósok. Egy égő könyvet lenyelve nyugtázzuk örök végzetünket ebben az esetben is, mert megvala írva, hogy nekünk Európáért csak véreznünk szabad, de büszke szellemi életébe elismeréssel belefoglalni nem. De ha Gauss messze volt is, annál közelebb volt Bolyai Farkas. A dicsőség elérhetetlen álmait, amelyeket a maga hivatása terén hiába kergetett, s amelyeket hol a költészettel, hol a kertészkedéssel, hol a szép asszonyoknak való tetszelgésekkel folytatott flirtekbe iparkodott beleölni, s megalkudni velük, Isten valóra váltotta gyermekében. Élete előkészítő talajul volt szánva a fiú kivirágzásának. Az ő igazi nagysága és életének koronája az a felismerés lett volna, hogy fiának növekednie kell, neki pedig alászállania. Kivételes lelkéhez kivételesen nagy erkölcsi feladatot kapott. Az örök igazság megkönynyítette ezt a súlyos szép leckét azzal, hogy tulajdon vérében kellett volna élete beteljesedését üdvözölnie, de ellensúlyozta azzal, hogy tulajdon hibáinak túlzott szövedékébe burkolta a fiú lelkét. Így lett a tűzből kicsapó láng helyett a tűzre locesanó víz kettejük viszonya. Ha Farkas megérti, méltányolja és támogatja fiát, talán elmarad vala annak sötét erkölcsi bukása, sőt legalább az atya szeretetében megértést találva, további gazdag fejlődésre jutott volna. De az ellenkezés és kicsinylés a fiú terhelt, rosszabbik

énjét váltotta ki. Engesztelhetetlen gyűlölet lobbant ki az atya és a fiú között. Rettenetes szócsatáik, egymás bűneinek méltatlan felhányása, egymás pogány kicsinylése és gyalázása, s az egymással egészen a súlyos kardpárbaj vívásáig fajult gyűlölet sötétítik el életüket. Az atyának súlyosan kellett bünhődnie: azt a vádat kellett fiától elhordoznia, hogy a felfedezésének elsőbbségével dicsekedő Gaussnak ő árulta el és játszotta ki fia titkát, s így lopott jószágon hamisan játszották az elégedetlent. S szörnyű fekete pontként zárja le az atya életét a fiúnak a holtan fekvő felett elhangzó csúf káromása: „Keveset használt az emberiségnek!” De teljes a fiú bünhődése is. Az apák bűnét hordozó s saját magában azokat soha nem fékező gyermek, az apjában magát gyűlölő és ítélő fiú, kilendülve az erkölcsi világrend szférájából, kilobbant géniuszának üres fantómját kergeti s a meghalt ihletet akarja vad erőltetésekkel egekig repíteni. Túlélve önmagát, feldúlt és békételen élete sötét üszkein hal el immár senkitől se siratva.

A tudomány birtokába vette a Bolyaiak örökségét, amit alkothattak, az hat tovább. De hogy mit alkothattak volna, az fájó és hiábavaló kérdés maradt. Nem a körülményeken, önlelkük örvényein vészett el az, ami az Isten szívében drága tervként szunnyadott felőlük. Két magyar, még ha apa és fiú is, nem tudnak egy nagy isteni gondolat együttes megvalósítói lenni? Vagy éppen fájdalmas, tragikus intőjelekül rendeltettek komor egünkre, hogy megértsük: ami nagy és értékes a magyar lélekben, még a széthúzás átka alatt is, az a legnagyobb, a legértékesebb, örökre elpusztíthatatlan és örök életet adó lehet a szeretetben!

Makkai Sándor.